

مقایسه آثار اقتصادی زکات با مالیات از نظر فقهی و حقوقی

صغری عباسیپور*

چکیده

زکات از واجبات عبادی، مالی و مهم‌ترین برنامه‌های اقتصادی اسلام است. از طرفی مالیات نیز از مسائلی است که در فقه اسلامی حکم شرعی درباره آنان وجود نداشته و تقریباً از مقررات مالی قرون اخیر است. مسائل این چنین و نیازمندیهای جدید نه به معنای درماندگی فقه است و نه مستلزم دست زدن به بدعتها و خروج تدریجی از دین؛ بلکه به معنای اجتهاد پویا و تکامل یافته‌ای است که بدون دست کشیدن از اصول بلکه بر اساس همین اصول، فروع را تبیین و پرسشها را پاسخگوست. از این رو تبیین رابطه زکات و مالیات و مقایسه آثار اقتصادی این دو برای رسیدن به مطلوب حائز اهمیت است. پژوهش حاضر تحت عنوان مقایسه آثار اقتصادی زکات و مالیات، به دنبال پرداختن به وجوه افتراق و اشتراک میان این دو است که به روش توصیفی- علمی و با بهره‌گیری از منابع کتابخانه‌ای و مقالات و ذکر مطالبی چون مفهوم زکات و مالیات و اهداف پرداختن و آثار عدم پرداخت و همچنین بیان وجه افتراق و اشتراک آن دو به نتایج ذیل دست یافته است: از جمله وضع زکات موجب تشویق سرمایه‌گذاری و رشد اقتصادی شده و با تغییر ساختار اقتصادی به سوی مساوات و نیز تولید کالاهای ضروری برای عموم، نتایج رضایت‌بخشی را به دنبال داشته است؛ و همچنین با توجه به مقتضیات زمان، مصارف بیت المال، برای حفظ حکم وجوب زکات و تداوم آن در جامعه اسلامی، می‌توان زکات و نظام مالیاتی را همواره منابع بیت المال محسوب و نسبت به پیاده سازی نظام مالیاتی مطلوب در قالب دین اسلام مبادرت نمود تا نتیجه بخش و پاسخگو به تحولات روز باشد.

کلید واژه: زکات، مالیات، آثار اقتصادی، وجه افتراق و اشتراک.

مقدمه

زکات از واجبات پراهمیت مسلمانان است که در لغت به معنای پاک بودن و طهارت نفس و در اصطلاح به معنای سهم مالی خاص در اموال مشخصی که قرآن کریم و روایات تأکید زیادی بر آن داشته و برای آن‌ها نقش مهمی در جامعه قائل شده‌اند. در اهمیت زکات همین بس که یکی از پایه‌های دین مبین اسلام شمرده شده و به مثابه درمان دردهای اقتصادی جامعه محسوب می‌شود.

* کارشناسی روان‌شناسی، طلبه سطح ۲ حوزه علمیه.

از طرفی دیگر، از ابتدای تشریع و تشکیل نظام اسلامی در زمان پیامبر، برخی از مالیات‌ها مانند زکات و خمس به صورت فریضه تشریع و جز عبادات قلمداد شد و برخی دیگر مانند خراج و جزیه به شکل ابزاری مالی در اختیار بیت‌المال قرار گرفت تا در موارد گوناگون، جهت اعمال سیاست‌های مالی موردنظر به اجرا درآید. بنابراین در سنت اسلامی، مالیات پدیده‌ای سابقه‌دار است و این پدیده چه در زمان اسلام و چه در دوران قبل و بعد از انقلاب استمرار داشته است، هرچند که نظام مالیاتی پس از انقلاب، از هیچ‌گونه الگوی اقتصادی اسلامی پیروی نمی‌کند و بدبختانه به علت عدم مغایرت ظاهری آن با موازین فقهی، هیچ حساسیتی برای اصلاح و جهت‌دهی آن نیز پس از انقلاب از سوی هیچ گروهی ابراز نشده است؛ ولی نظام مالیات‌های اسلامی باید همانند دوره حکومت نبوی و علوی بخشی از نظام اقتصادی اسلام باشد و برای اجرای سیاست‌های مالی و تحقق عدالت اجتماعی تنظیم شده باشد. در صدر اسلام مالیات‌های مورد اجرا با اهداف نظام اقتصادی آن منطبق و با سیاست‌های اقتصادی هماهنگ و دارای ویژگی‌های کارایی اقتصادی و عدالت توزیعی بودند، امروز نیز نظام مالیاتی ما باید بخشی از نظام اقتصادی اسلامی باشد و برای تحقق اهداف آن به کار گرفته شود و اگر این اهداف محقق شود، مسلماً آثار اقتصادی درخوری به دنبال خواهد داشت، همان‌گونه که پرداخت زکات سبب برکات و مباحثات و رشد اقتصادی جامعه می‌گردد.

مقاله حاضر تحت عنوان مقایسه آثار اقتصادی زکات و مالیات، قصد دارد این اثرات را بررسی و مقایسه و نقاط اشتراک و افتراق آن دو را ذکر نماید.

در خصوص موضوع و عنوان مقاله حاضر، کتاب‌ها و مقالاتی که عیناً با عنوان «مقایسه آثار اقتصادی زکات و مالیات» نوشته شده باشد، تدوین نشده است؛ ولی در لابلای مطالب این کتب و مقالات می‌توان به مطالبی پراکنده دست یافت که در نوشتن مقاله یاری‌گر پژوهشگر باشد.

کتبی چون زکات در اسلام از احمد محسنی گرگانی، نظام مالی اسلام از احمدعلی یوسفی، هندسه منابع و مصارف مالی اسلام از احمد شعبانی و مقالاتی چون «واکاوی زکات در مقایسه با

مالیات از دیدگاه فقه اسلامی» از ایران سلیمانی و «بررسی فقهی رابطه بین زکات و مالیات در دولت اسلامی» از اصغر متین‌پور و علی سائلی اشاره کرد.

حال یک نکته قابل ذکر است و آن، اینکه آنچه مقاله حاضر را از سایر کتب و مقالات متمایز می‌سازد، این است که هیچ کتابی به صورت مستقل و مجزا به مقایسه آثار اقتصادی مالیات و زکات و وجه افتراق و اشتراک آن نپرداخته و اگر مطلبی هم باشد، به صورت پراکنده، جداگانه، مختصر و کوتاه اشاره شده که باز هم به صورت مقایسه‌ای است.

این پژوهش به روش توصیفی/تحلیلی با بهره‌گیری از منابع کتابخانه‌ای و مقالات جمع‌آوری شده است و قصد دارد به مقایسه آثار اقتصادی زکات و مالیات بپردازد و به صورت مستقل و مجزا اثرات را مقایسه و وجه افتراق و اشتراک آن را ذکر نماید.

مفهوم‌شناسی

۱. زکات در لغت و اصطلاح

زکات در لغت:

زکات از ریشه لغوی «ز ک و» دلالت بر رشد و نمو و زیاد شدن دارد.^۱

زکات در اصطلاح:

مفسرین، لغت‌شناسان و اهل علم تعاریف گوناگونی برای واژه زکات بیان نمودند که به چند مورد اشاره می‌شود:

زکات در اصطلاح عبارت است از صدقه‌ای که به اصل شرع و نه با نذر و قسم واجب شده است. زکات به حقّی واجب در مال گفته می‌شود که رسیدن آن به حد نصاب شرط وجوب آن است؛

۱. ابن فارس، معجم مقاییس اللغة، ص ۱۶-۱۷.

صدقه‌ای که در اصل به نصاب تعلق گرفته؛ قدر معین ثابت در مال یا در زمه برای حصول پاکی و رشد آن و اخراج بعض مال برای زیادت و نمو باقی مانده آن نیز تعریف شده است. البته اختلاف در تعبیر ناشی از اختلاف در معنای شرعی آن است.^۱

کلمه «زکات» به سهم الهی که انسان مؤمن از مال خود خارج می‌کند و به فقرا می‌دهد، اطلاق می‌شود. به این دلیل است که در پرداخت آن، امید رشد و افزایش مال همراه با خیرات و برکات دارد، یا موجب تزکیه و پاکی روح پرداخت‌کننده می‌شود و یا از هر دو جنبه است؛ زیرا هر دو فایده در پرداخت زکات وجود دارد.^۲

بر اساس معنای لغوی و عام، هر چیزی زکاتی دارد. امام علی علیه السلام می‌فرماید:

«زکات بدن؛ جهاد و روزه گرفتن است. زکات جاه و مقام؛ بذل و بخشش، زکات جمال و زیبایی؛ عفت و عصمت خواهد بود. زکات سلطه و قدرت؛ نجات افراد اندوهگین، زکات شجاعت؛ جهاد فی سبیل الله است. زکات صحت و سلامتی؛ کوشش در اطاعت پروردگار و زکات پیروزی؛ احسان خواهد بود. زکات علم آن است که آن را نشر دهی و خود را به انجام آن وادار کنی ... زکات قدرت، انصاف است.»^۳

زکات در قرآن:

در قرآن کریم؛ آمدن «زکات» در کنار «صلات» نشان آن است که رابطه با خداوند متعال از طریق نماز حاصل شده و رابطه با مخلوق خداوند از راه ادای زکات برقرار می‌شود. همراهی این دو به جهت اهمیت ویژه آن‌ها است؛ زیرا نماز در آیات قرآن کریم و روایات اسلامی از جایگاه خاصی برخوردار است و زکات نیز در دین اسلام در بعد اقتصادی و اجتماعی و ... بسیار اهمیت دارد و ذکر زکات در کنار نماز نشانه جامعیت اسلام و همه‌جانبه‌نگری دین مقدس اسلام است.

۱. نجفی، جواهر الکلام فی شرح شرائع الاسلام، ص ۳-۲.

۲. ابن منظور، لسان العرب، ص ۳۵۸.

۳. نوری، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، ص ۴۶.

اما باید توجه داشت آیاتی که درباره زکات در قرآن کریم آمده، همه مربوط به زکات واجب اصطلاحی فقهی نیست؛ بلکه زکات با معانی متفاوت و همراه با عناوین مختلف ذکر شده است؛ مانند زکات واجب،^۱ زکات به معنای انفاق و صدقه مستحبی^۲:

«آنچه را به عنوان زکات می‌پردازید و تنها رضای خدا را می‌طلبید (مایه برکت است و) کسانی که

چنین می‌کنند دارای پاداش مضاعفند.»

منظور از زکات در این آیه، هرگونه صدقه‌ای را شامل می‌شود؛^۳ زکات به معنای پاکی:^۴

«از این رو خواستیم که پروردگارشان به جای او، فرزندی پاک‌تر و بامحبت‌تر به آن دو بدهد.»

«و رحمت و محبتی از ناحیه خود به او بخشیدیم، و پاکی (دل و جان)! و او پرهیزگار بود.»^۵

زکات در روایات:

رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم می‌فرماید:

«الزكاة قنطرة الاسلام فمن اداها جاز القنطرة و من منعها احتبس دونها و هي تطفئ غضب الرب»^۶ زکات، پل

اسلام است؛ هر کس آن را بپردازد از پل عبور کرده و هر کس آن را نپردازد در زیر آن پل زندانی

می‌شود و زکات خشم پروردگار را فرو می‌نشاند.»

امام صادق علیه السلام فرمودند:

«خداوند بر این امت چیزی را سخت‌تر از زکات واجب نکرده است و اکثر هلاک‌های امت‌ها به

خاطر نپرداختن آن است.»^۷

۲. مالیات در لغت و اصطلاح

۱. بقره: ۱۷۷.

۲. روم: ۳۹.

۳. طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، ص ۱۸۵.

۴. کهف: ۸۱.

۵. مریم: ۱۳.

۶. مجلسی، بحار الانوار، ص ۱۵؛ طوسی، الامالی، ص ۱۳۶.

۷. فیض کاشانی، الوافی، ص ۳۳.

۳۰. سلطانی، محمدعلی، ترجمه امالی شیخ طوسی، قم: نشر ارمغان طوبی، چاپ اول، ۱۳۸۹ هـ.ش.
۳۱. سیستانی، سید علی، رساله توضیح المسائل، بی‌جا: قلم آذین رضا، چاپ سوم، ۱۳۹۴ هـ.ش.
۳۲. سیوطی، عبدالرحمن بن ابی‌بکر، الدر المنثور، قم: نشر آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی، ۱۴۰۴ هـ.ق.
۳۳. شهید اول، محمد بن مکی، الدروس الشرعیة، قم: مؤسسه نشر اسلامی، ۱۴۱۲ هـ.ق.
۳۴. صافی، لطف‌الله، جامع الاحکام، قم: دفتر تنظیم و نشر آثار آیت‌الله العظمی صافی گلپایگانی، ۱۳۸۵ هـ.ش.
۳۵. صفار قمی، محمد بن حسن، بصائر الدرجات فی فضائل مل محمد صلی الله علیه و آله و سلم، قم: نشر زائر، چاپ اول، ۱۳۹۴ هـ.ش.
۳۶. طباطبایی، سید محمدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، قم: دفتر انتشارات اسلامی، چاپ پنجم، ۱۴۱۷ هـ.ق.
۳۷. طوسی، محمد بن الحسن، الامالی، تهران: نشر کتابچی، چاپ اول، ۱۳۷۶ هـ.ش.
۳۸. _____، تهذیب الاحکام، تهران: دار الکتب اسلامی، ۱۳۶۵ هـ.ش.
۳۹. عبدالناصر، جمال، موسوعه الفقه الاسلامی المقارن، مصر- قاهره: بی‌نا، ۱۹۹۰ م- ۱۳۶۹ هـ.ش.
۴۰. علیزاده، عمران، واژه‌های نهج البلاغه، قم: نشر شفق، ۱۳۶۰ هـ.ش.
۴۱. عیاشی، محمد بن مسعود، تفسیر العیاشی، تهران: دار الکتب اسلامی، ۱۳۸۰ هـ.ق.
۴۲. فاضل مقداد، جمال‌الدین بن عبدالله، کنز العرفان فی فقه القرآن، تصحیح: عقیقی بخشایشی، قم: نوید اسلام، ۱۳۸۴ هـ.ش.

۴۳. فیض کاشانی، محمد محسن، الوافی، اصفهان: کتابخانه امام امیرالمؤمنین علی علیه السلام، ۱۴۰۶ هـ.ق.

۴۴. قرائتی، محسن، زکات، تهران: موسسه فرهنگی درس‌هایی از قرآن، چاپ نهم، ۱۳۹۱ هـ.ش.

۴۵. قمی، میرزا ابوالقاسم، غنائیم الایام، قم: مکتب الاعلام الاسلامی، ۱۴۱۷ هـ.ق.

۴۶. کاتوزیان، ناصر، مقدمه علم حقوق، تهران: نشر اقبال، چاپ اول، ۱۳۴۷ هـ.ش.

۴۷. کلینی، محمد بن یعقوب، اصول کافی، ترجمه جواد مصطفوی، تهران: کتابفروشی علمیه اسلامی، ۱۳۶۹ هـ.ش.

۴۸. _____، اصول کافی، قم: نشر اسوه، ۱۳۷۵ هـ.ش.

۴۹. _____، الکافی، قم: نشر دارالحديث، چاپ اول، ۱۳۸۷ هـ.ش.

۵۰. مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی، بحار الانوار، تهران: کتابفروشی اسلامی، چاپ چهارم، ۱۳۸۸ هـ.ش.

۵۱. محدث نوری، حسین، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، قم: مؤسسه آل البيت عليهم السلام، چاپ اول، ۱۴۰۸ هـ.ق.

۵۲. محمدی ری‌شهری، محمد، میزان الحکمه، قم: انتشارات مؤسسه فرهنگی دار الحديث، چاپ اول، ۱۳۸۴ هـ.ش.

۵۳. مسلمی زاده، طاهره، توضیح المسائل (محشی - امام خمینی رحمه الله)، بی‌جا: نشر هاتف، ۱۳۹۱ هـ.ش.

۵۴. مشکینی، میرزا علی، مصطلحات الفقه، قم: نشر الهادی، چاپ پنجم، ۱۳۸۶ هـ.ش.

۵۵. مصباح یزدی، محمدتقی، پرسش‌ها و پاسخ‌ها، قم: موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی رحمه الله، ۱۳۸۹ هـ.ش.

۵۶. مطهری، مرتضی، مبانی اقتصادی اسلام، تهران: نشر حکمت، چاپ اول، ۱۳۸۵ هـ.ش.
۵۷. _____، مجموعه آثار استاد شهید مطهری، تهران: نشر صدرا، چاپ اول، ۱۳۷۶ هـ.ش.
۵۸. معین، محمد، فرهنگ معین، بی‌جا: انتشارات زرین، ۱۳۸۷ هـ.ش.
۵۹. مکارم شیرازی، ناصر، استفتاءات، قم: انتشارات مدرسه امام علی بن ابی‌طالب علیه السلام، ۱۳۹۴ هـ.ش.
۶۰. _____، تفسیر نمونه، قم: دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۸۰ هـ.ش.
۶۱. منصور، جهانگیر، قانون مالیات‌های مستقیم، مصوب سوم اسفند ۱۳۶۶ ش، قانون اصلاح موادی از قانون مالیات‌های مستقیم مصوب بیست و هفتم بهمن ۱۳۸۰ همراه با قسمتی اصلاحیه بعد، تهران: نشر دیدار، ۱۳۸۴ هـ.ش.
۶۲. موسوی همدانی، محمدباقر، ترجمه تفسیر المیزان، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۳۹۰ هـ.ش.
۶۳. نجفی، محمدحسن، جواهر الکلام فی شرح شرائع الإسلام، لبنان: دار إحياء التراث العربی، ۱۳۶۲ هـ.ش.
۶۴. نوربها، رضا، زمینه حقوق جزای عمومی، تهران: نشر گنج دانش، چاپ سی و چهارم، ۱۳۹۱ هـ.ش.
۶۵. یزدی، محمدکاظم، عروة الوثقی، بیروت: مؤسسه اعلمی، چاپ دوم، ۱۴۰۹ هـ.ق.
۶۶. یوسفی، احمدعلی و همکاران، نظام مالی اسلام (مجموعه مقالات)، قم: مرکز نشر پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه، ۱۳۷۹ هـ.ش.

۶۷. رضایی دوانی، مجید، «ویژگی‌های منابع مالی دولت اسلامی و اثر آن بر سرمایه‌گذاری اقتصادی» (مجموعه مقالات)، تهران: فصلنامه پژوهشنامه مالیات، ۱۳۸۷ هـ.ش.
۶۸. سلیمانی، ایران، «واکاوی زکات در مقایسه با مالیات از دیدگاه فقه اسلامی»، مجله نامه الهیات، سال ۱۵، شماره ۶۱، ص ۱۱.
۶۹. سلیمانی، محمدرضا، «اثرات درآمد مالیاتی و امنیت اقتصادی در ایران»، فصلنامه سیاست‌های مالی و اقتصادی، جلد ۲، شماره ۷.
۷۰. شعبانی، احمد، «تحلیلی پیرامون زکات مالیات»، مجله پژوهشی دانشگاه امام صادق علیه‌السلام، ش ۳، ۱۳۸۸ هـ.ش.
۷۱. کمیجانی، اکبر، «تحلیل نظری آثار اقتصادی زکات و مقایسه آن با مالیه تورمی»، مجله تحقیقات اقتصادی، شماره ۶۴، ۱۳۸۳ هـ.ش، ص ۹۹.
۷۲. مرجانی شیما، «تأثیر مالیات بر ارزش افزوده و نقش من بر درآمدهای کشور» (مجموعه مقالات)، ۱۳۸۷ هـ.ش.
۷۳. مومن، محمد، «رابطه خمس و زکات با مالیات‌های حکومتی «اقتصاد اسلامی» ، شماره ۲، ۱۳۸۰ هـ.ش.
۷۴. هادوی تهرانی، مهدی، «بررسی اندیشه مدون اسلامی» (مجموعه مقالات)، سلسله نشست‌های اسلامی‌سازی علوم انسانی، ۱۳۸۹ هـ.ش.

پایان‌نامه‌ها

۷۵. رمضانی، مرتضی، مبانی فقهی و حقوقی خمس و زکات و مقایسه آن‌ها با مالیات، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد تهران، ۱۳۹۶ هـ.ش.
۷۶. نارنج، کمال‌الدین، مبانی فقهی اخذ مالیات، پایان‌نامه سطح ۴، مرکز مدیریت حوزه علمیه قم، ۱۳۹۲ هـ.ش.

مجله‌ها

- مجله حوزه، مالیات و مفهوم اقتصادی آن (مجموعه مقالات)، اردیبهشت ماه، شماره ۹، ۱۳۷۶ هـ ش.
- مجله فقه اهل البيت عليهم السلام، مسائل مستحدثه زکات (مجموعه مقالات)، قم: موسسه دائره المعارف فقه اسلامي، شماره ۱۰، ۱۳۷۶ هـ ش.
- مجله نور علم، وجوهات و مالیات (مجموعه مقالات)، نشریه جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، شماره نهم.
- قانون مالیات مستقیم، مصوب ۳ اسفند ۱۳۶۶، تاریخ اجرا از اول سال ۱۳۶۸.